(Ідилія)

I

Ой у неділю рано-пораненьку,

Ой то ж не у всі дзвони дзвонили,

Як у вдовинім дому гомоніли...

Єсть така пісня, і дуже жалібна вона. Було, як співає наш кобзар Архип, то й сам плаче. Отже, якби не вмер Архип, то ще б зложив, може, й жалібнішу пісню про нашу вдову, на прізвище Загірню, як у неї в дворі одного ранку гомоніли селяне, а вона сама крізь людський гомін голосила. І селяне ж були хороші! Бодай їх доброму чоловікові ніколи в себе в господі не бачити!..

Десятники з соцькими да з писарем — он хто гомонів у вдовиному дворі! Уже ж вони не з добром завітали до вдови Загірної, бо сі людці де купою зберуться, з того місця втікай скоріше — добра не побачиш і не почуєш.

Коли б знав Ігнат-удовиченко, що й його батьківського двора не мине ся халепа всемирна, то, певне, й вітер би його в полі не випередив. А то хто ж би подумав, що одного в матері сина візьмуть у москалі?.. Вдова Загірня вбезпечилась, що в неї син одинчик, і молилась Богові тілько, щоб він послав її Ігнатку хорошу пару.

Сам Ігнат був ще молодий козак — саме тілько чорний вус почав пробиватись. З паробками літати навзаводи, скакати через купалове огнище або перемахати сажнями Дніпро — ото були його забавки. На юлицю ходив пісень співати, жартовав з дівчатами по-хлоп'ячи, а любощі йому ще не дуже в серце впивались. Недоліток зовсім іще був Ігнат-

удовиченко, тільки що батьківський зріст і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господар на своїй батьківщині,— от його що ніби дорослим парубком удавало. А найбільш, як іде, було, в неділю з матір'ю до церкви: вона в старосвітському кунтуші, а він у батьківській киреї — високий та рівненький собі, мов ясенок. Ще й до того звичайний був і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не гави поміж людьми ловити; то здавався ніби вже не паробком або підпаробочим,— статечним чоловіком здавався. Отож ми хвалимо, було, його гарний зріст і батьківські звичаї — його й батько був чоловік хороший і богобоязливий, а тії харцизяки, мабуть, свою думку дбали: "Нехай, нехай доростає міри, буде з його ще кращий некрут, ніж на селі козак".

Воно-то і в пісні співають:

Ой у вдови один син,

Та й той пішов під аршин...

Пісня — правда, вона тобі не скривдить ні словечка, да коли ж се таке беззаконство чинилось на Вкраїні? Може, тоді по селах порядку ніякого не було абощо, а тепер же в нас на всяку хату по начальнику, що й чарки горілки не вип'єш без догляду... Еге! Тим-то, мабуть, і громада з великого чоловіка сталась малим, що знай стрічаєш по селу людей з паличками. Отсі-то люде, сидячи там собі і по буднях, наче в свято, без роботи в управі, балакають знечевля про всячину та й домізковались, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і всеконечно — два, бо старший брат Ігнатів помер, чумакуючи, в дорозі, і про те ніде не явлено і не записано, а товариство його недавно отеє в холеру повимирало; то їх і значиться два сини у вдови Загірньої Катрі, і як старший "на ліцо не состоїть" і вже годів ізо три без вісті "одсудствує" (се вже писар старший слебізує), то й упадає некрутська черга на його, Ігната, которому, каже, сповнилось вісімнадцять літ.

Так-то вони собі там гуторять, а вдова-небога, встаючи й лягаючи, поклони б'є перед образом: що не доведи, каже, його Мати Божа до лихої години, до невірної дружини, до злої личини, а пошли йому пару до вподоби, до любої розмови, до господарювання в дому, до честі й жалоби між добрими людьми. Якби ж хто сповістив удову безталанну, що отака й така річ, може б, вона кинулась в управу, звієць полотна однесла писареві, а старшині поставила піввідра горілки, бо вони звикли там начальницьким робом бенкетувати; впоївши й випровадивши ісправника чи окружного, самі недоїдками й недопивками по-начальницькій контентуються — се вже в них діло законне. Не то в празник, да і в будень з селян збирають харчове, що ось ніби становий, чи який там нечистий, прибіжить. Той же й не думає про їх управу, маючи собі вволю де їсти й пити і руки нагрівати, і вони бали собі в управі справляють. То нехай би вдова Загірня кинулась у сей кагал з поклонами і дарунками — воно б нічого. Сам писар і записав би, і свідителів познаходив би, що іменно помер Ігнатів старший брат чумакуючи і що він суть один, як око, син у матері. А то вона собі молиться безпечне і на часточку раз по раз отцю Петрові подає, ще й молебні в його наймає, а той — звісно, піп — собі радіє, що яка-то спасенна душа ся Катря Загірня! Тим часом старшина, наговорившись да нарадившись у своїй раді лукавій, вибрала день — святу неділю, що вже іменно знає — дома Ігнат-вдовиченко. Худоба про сей случай пасеться в його за вишнячком у пастовничку, а сам він, гарно вмившись і голову змивши щолоком, бо мати держала його чисто, як панську дитину, вбереться гарно до церкви і піде обруч із паніматкою слухати святого співу і читання.

Отож, іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі, ти б сказав, уво всі дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи, гукаючи й регочучи, наче вовка або що живцем доскочили; а мати ж то, бідна мати, за ними наче по мертвому голосить! Мій Боже милий! Хоть би ж він не такий хороший да вродливий здавався... А то трошки зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те свіже молоде обличчя закрасили. А очі сумні і ніби якісь горді зробились. Дві сльози, мов кришталеві іскорки, викотились та й зупинились під очима. Сором, бач, козакові заплакати — переміг свою тугу бідолаха.

Оце ж його ведуть, мов молодого князя бояре, а сусідня дівчина Оленка, теж недоліток, да тілько гарна ж на личеньку, як та зоря Господня, вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава, саме мчала повні відра од колодязя, поспішаючи матері води до порання наносити, тоді й до церкви підбігцем бігти. Як побачила ж вона його в такій громаді, то й відра в неї по землі покотились. Вона його любила, молодого, вродливого Ігната, та й рідній матері не призналась. А тепер на весь куток заголосила і до вдови Загірньої, до Катрі, на шию кинулась. Оце ж, може, й пара Ігнатова, бо й він не видержав її плачу ревного — затрусивсь увесь і захлипав: не міг себе перемогти.

Ще ж як на те дав Господь ранок тихий, ясний да любий, літній. Колос у ячмені ще не налився, то соловей виспівував остатні пісні свої — прощавсь із весною. Тут його ведуть, того Ігната; тут його мати, обнявшись із Оленкою, голосять; а соловей на вербі під гомін та плач аж лящить — співає. Золоті хмарки наче вплинь пливуть по чистому небу. Скрізь широко видно аж геть поза цариною. Вітряки на горбах понасторожували крила і сяють проти сонця, мов башти золоті. А що вже хрест на дзвініці новий, що поставив своїм коштом Ігнатів-таки панотець,— аж сипле промінням. А тут саме й до церкви благовістувати прийшла година. Отець Петро тихою ступою вийшов із свого двору, то паламар, побачивши його із дзвініці, й бовкнув у великого дзвона. Свято вчинили всі гуртом удові бідолашній — на всю жизнь свято!.. Як була в новому очіпку, що саме збиралась наміткою голову до церкви обвивати, так і пішла за сином до розправи.

Ховайся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти свої розгубила по дорозі, підбираючи відра. Паробки, йдучи до церкви, квітки твої, сміючись, позбирали. Тепер у тебе на всім селі немає вірної, душі, щоб твоє горе зрозуміла. Батько й мати гримлять на тебе, мов ти не знать яку велику незвичайность серед людей учинила. Ота вдова хіба тебе зрозуміє і до серця пригорне, що вирвалась од тебе і побігла за сином.

Отже, вони й коло розправи — тії п'явки людськії. От вони привели вродливого вдовиченка перед пана. Не малий же й пан нагодивсь у село під сей час — не дурно ще вчора звечора курей по сідалах полохали — готовити йому вечерю. Сам окружний, Бреус Ілля Семенович, се він учора з дзвоником набіг у село. От і стоїть, у боки взявшись, саме тілько налигавсь чаю з перегінною; тепер у холодку коло розправи потягує здоровенну люльку. Мордатий він собі пан і, правду змовити, поганий; і ґудзики його блискучі не красять. Блищать тії ґудзики на йому, мов жаб'ячі очі, тілько що страшно, а краси нема ніякої. Отже, не подивилась бідна вдова, що він і зростом — карапуз, і лоб йому, мабуть, іще змалку приплющено, і ноги в його чогось криві. Як прибігла, так і впала йому в ноги і обхопила ті криві ноги руками, а сама голосить;

— Паночку, лебедику! Може ж, і в вас є діти! Не губіте мого Ігнатка; дайте ж йому й мені на світі пожити!

А в його справді, в того окружного, діти були маленькі, все дочки; до церкви, таки до нас у Буртища, пані його, окружна, було їх возить повен віз. Та що ж йому про те? І як проста баба сміє свою дитину до його дітей рівняти?

— Геть! — от він що одвітував.— Ти мене повалиш! Азьмітє бабу проч!

Так і вхопили стару Катрю Загірню ті прислужники, із наших-таки людей харцизяки, і одволокли геть, бо й справді на кривих ногах окружний захитався.

— Чаво табє нада? — закричав на вдову безталанну, і її вже держать під руки, не пускають. І сина держать коло неї, щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш.

Вона тілько плаче, і дух їй захопило. Звісно, материн плач!

— Хто ж мене, паночку, догляне, хто мою старість запоможе? — хлипаючи, насилу промовила.

Він, хоть по-нашому й не говорить, а зрозумів її та й каже;

— Работніка найдьош сабє, старуха. Ти вдова багатая.

І вона ж, дармо що зовсім збожеволіла од напасті, постерегла, супроти чого він їй закинув.

— Коли б я,— каже,— була багата, я б тебе, пане, озолотила! Оце ж у мене і все багатство і весь скарб, що ви в мене забрали.

А вони, окаянні, все, було, плещуть, що Катря Загірня — багатирка на все село, отож і окружного на її нацькували, що прижмом, кажуть, за душею в неї єсть гроші. Сама ходить як кукла, в церкві од неї аж світить поміж людьми, а син у неї — мов той панич, чистий да митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз капшук розв'яже.

— Пане мій, голубе мій! — благає вона окружного (а він до голуба такий був схожий, як підсвинок).— Маю два волики й корову: забери їх до господи, а мені верни мого сина, моє сонце!

Що-то проста жінка, сказано! їй здається окружний все одно, що той татарин; а він у нас такий був, що брав самими грішми подарунки. Приїде й поїде, ніхто нічого не бачить і не знає. Розлютувався ж на Катрю за її слова дуже, аж посинів!

— Сказилась баба, ніто лі? — промовив, та аж мукнув, що всі злякались.— Лашадєй!

Де тії коні взялися! Мабуть, нечистий їх позапрягав на ту минуту; так і вискочили перед ганок, мов із землі виросли. Тілько дзелень-дзелень-

дзелень той дзвоник на дузі. Аж дві тройки вродилось їх разом. І як він з тими кривими ногами так хутко у візок упхнувся, враги його душу знають, того окружного, Бреуса того. "Пашол!" І мов чортяки його на крила підхопили. Тілько пилом занесло вдову бідолашну. Протерла очі, аж і сина вже немає — вже обидві підводи коло царини. Бігом бігти за ними, криком кричати: "Синочку! Ігнаточку!.." Шкода, вже не почує, і матері крізь ту страшенну куряву не побачить.

II

Як ізійшла вечірня зіронька та, повечерявши, старі люде спать повкладались, сільська молодіж почала через широкий став перегукуватись. Солов'ї з обох боків ставу по вербах висвистували; озвалася вода стома глосами. Зорі наче потонули в ставу і поуз берег тремтіли, розпливались іскорками та й знов у глибину поринали і тихо в глибині сяли, ти б сказав, розмовляли з небесними зорями. Ізійшлися докупи паробки з дівчатами, почали своє кохання у піснях виспівувати. Тілько й нема між ними Ігната-вдовиченка та молоденької Оленки. Далеко тепер десь Ігнат сидить, знакомого голосу не чуючи; а Оленка лягла спать та й підгоївша гарячими слізьми в коморі. Довго вона плакала, слухаючи співи солов'їні та дівоцькі пісні; серед ночі встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукавчатами на перелазі, втонула в вишневому садку, вирнула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. Не спала бідолашна мати, почула, як Оленка у віконце стукнула, обізвалась, упустила її в хату.

— Матінко моя рідна! — каже Оленка, обхопивши її плечі.— Люблю твого Ігнатка, як свою душу. Я пропаща без його на світі. Благослови мене, матусю, іти за ним на край світа. Нехай він не мучиться між чужими людьми самотою. Я його люблю, він мене любить — нам обом буде легше, як ми побачимось щодня хоть на часиночку.

— Голубонько Оленко! Що оце ти видумала? У тебе ж батько й мати, у тебе брати й сестри: як їх покинути?

— Нема в мене тепер ні батька, ні матері, паньматусю! Ти мені батько й мати, а твій Ігнатко вся моя родина. Не зможу я без його в світі прожити, у сиру землю піду. Чи лучче ж їм на столі мене побачити?

— Ні, моя доню, коли йти кому за Ігнатком, то лучче мені, одинокій матері.

— У тебе, ненечко, худоба на руках и батьківщина Ігнатова; тобі не можна всього кинути...

— Не можна, не можна,— промовила вдова плачучи,— а то б я вже й у дорозі була, я б за ним зозулею летіла.

Довго вони вдвох говорили, довго впиняла вдова Загірня Оленку, лякала її світом широким, людьми чужими, пригодами несподіваними. Не злякалась нічого молода Оленка, на вічні найми себе обрекала:

— Годитиму, служитиму, ніде не загину. Бог нам поможе, твої молитви, нене, з усякої пригоди нас визволять.

Такі слова вона промовляла, мов пісню співала. Раділо гірке материне серце, що її синові мов із-за чорної хмари сонечко присвічує. Жаль їй було тілько дитини молодої, у чужій чужині не бувалої. Боялась вона, щоб з сього не вийшло ще більшого лиха, як слідом за її сином згине й чужа дитина. Не знала, що Оленці казати, замовкла журячись. Далі ще каже:

— Ти ж подумай, моя кришечко Оленко, як тобі село покинути, коли в тебе ніякого паперу немає? Да тебе всяка судова погань заарештує, ганьбу тобі велику зробить, довіку сорому не збудешся.

— Я вже про се думала, ненечко: у мене ще з весняної доби єсть такий папір, щоб мені вільно було по людях служити. Ти знаєш, яка в мене старша сестра недобра, яка злюща. Вона мені була прачем руку перебила; а мати її дуже жалує і од панотця обороняє, так я випросила в

панотця такий папір, щоб мені дома не жити. Він і лежить, той папір, за образом. І пішла б таки я з дому, та зосталась, що Ігнат близенько, щоб з Ігнатом твоїм щовечора побачитись; а тепер мене ніщо не зупинить.

І радіє і болiє душею старенька мати.

— Доню моя! — каже.— Не нарікай же на мене, як — не доведи Боже — інше воно станеться, ніж ти собі міркуєш.

— Вкупі з Ігнаточком не страшне мені ніяке горе! — скрикнула Оленка, обнімаючи і цілуючи бідолашну матір.— Нема мені життя на світі без його і не буде.

Довго вони ще розмовляли, довго прощались і плакали. Вернулась Оленка у свою комору і тихо, перед світом, любо заснула. Уві сні побачилась із своїм Ігнатком десь на чужій стороні, приголубила його, заспокоїла, мов дитину, журливе його серце заколихала.

III

Чужа стороно, далека земле холодна, неплодюча, плугом не орана, куп'ям засіяна! Прокляли б ми тебе великою клятьбою, запалась би ти навіки од нашого слова гіркого, од наших ревних сліз: та живе в тобі не одна душа спасенна, товчуться в тобі наші земляки, як той Марко по пеклу. Нема в тобі ясного неба нашого,— вони любим, жаліблівим поглядом на ввесь мир християнський тебе освічують. Нема в тобі нашого дерева густого, кучерявого, наших трав шовкових, наших квіток дубрівних,— вони серцем багатим тебе, убогий краю злиденний, мов пишний сад іскрашають, Не чути в тобі соловейка весняного,— вони своєю мовою солодкою твої зрадливі вітряні пустині наповняють...

Таємнича доля судила Олені опинитись на чужій стороні хутко; мов уві сні вона у великий, пишний город перелетіла, у той-то город, де, мовляв, тільки церкви, та палати, та пани пузаті, і ні однісінької хати.

Зуспіли її в наймах Добрі люде, що в сьому городі неволею проживали і на Вкраїну на короткий час, мов у вирій, завітали. Молоді люде, пан із панією, і діточок у них двоє — дві дівчинки. Звались вони скрізь по селу, де вона наймичкою в козака служила, пан Іван і пані Ганна; більш їх ніяк не звали, ані прозивали. Любили їх козаки і козачки, і козача дітвора дуже, що вони з простої хати у пани вийшли і всякими мовами вміли з чужоземцями розмовляти, та й не пишались тим перед сільською громадою і одежу нашу просту носили, і звичаї наші рідні шанували. Бачать вони наймичку в козака, молоденьку, моторну й працьовиту, розпитали, що вона за людина, довідались, що вона дитина отецька, та ради свого кохання пішла по людях служити. Порадились пан Іван з панією Ганною, видумали, як їй подать руку у її долі тяжкій. На шлях непевний молоде дівча вийшло, сподіванками тільки шлях міряло. Знали вони, що то за міра; бачили світу багато, то вжахнулись тії долі, що ждала нашу Оленку десь у далекому тумані. От почали її до себе закликати. Панія Ганна вміла розмовою любою, ласкавого журливе серце її собі з'єднати, мов дитину, її до себе принадила.

Тут і Ігнат Загірний, той бідолашний вдовиченко, стояв із своїм полком; і його вони до себе в хату закликали. Кохана пара, мов у батька, в матері, в їх гостювала. Понятливий був Ігнат зроду, хисткий, проворний, то його ще в москалях і не бито; та й шанував себе козак, то вже все переймав, згнітивши серце, чого там його учено, і старший похваляв його на муштрі. Ще ж як на те, трапилось так, що старший над Ігнатом був молодесенький офіцерик. Прозивався він Кавун; і як назве було копитан Кавуновим, то він і просить, щоб його так не величав, бо я, каже, свого отецького прізвища не цураюсь. Як же дочувсь про се пан Іван од Ігната — "се ж,— каже,— наш!" — та й заговорив до його по-нашому в церкві. Офіцерик трошки спік рака, що одвик по-своєму розмовляти, бо його змалечку на столицю заслано і недавнечко, мов пташку з клітки, випущено; а проте любе йому було слово пана Івана, і зайшов він до його з церкви на отченаш. Се ж тільки для звичаю так його запросив до себе в гостину пан Іван, а тут уже й обід неділешний поспів. Багато до пана Івана козацтва зібралось. Тут і Ігнат із своєю голубкою. От розговорились, трапезуючи з офіцериком Кавуном, і нарадились, як би

Олені по селах за полком не ходити, бо всякі люде між хазяїнами бувають, то щоб не дознала вона наруги за своє щире кохання; та й що з того кохання далі буде? Постановили громадою застільною так: щоб узяти добрим панам Оленку з собою до дітей за няньку, а тим часом молоденький Кавун офіцерик порадіє Ігнатові, щоб його, як моторного, зростом високого, обличчям гарного москаля, вибрано в гвардію. От Оленка і не ходитиме більш із села в село; буде вона проживати між хорошими людьми-земляками, дарма що на далекій чужині, а там уже якось доля зладнається; час і діло покажуть, як їй краще в світі прожити. Ще такі добрі люде були той пан Іван і пані Ганна, що й до батька-матері Оленчиних поїхали і їх заспокоїли, і Оленку до батька-матері привезли, і благословення їй випросили.

Звеселилась не одна душа з того благого учинку столичних наших земляків, що мов нехотя панами звались, а були душею і словом прості і чесні, мов зроду із села, із рідної хати не виходили; а не хто вже, як удова Загірня раділа. "Святе добро! — рекла вона, з радощів плачучи.— Кажуть люде, що тебе в світі немає. Ні, ти ж таки єсть на світі, тілько що рідко тебе чоловік грішними очима зуздрить!" Так вона прорекла, мов проспівала, здіймаючи до неба руки. І що то вже Оленку цілувала! Як її до матернього серця горнула! І рідна мати оступись перед нею, бо велике діло непорочна печаль в одинокому серці.

Левади рідні, голосні, співучі! Стави з шумливими вербами! Дівочі ігрища незабутні! Покидає вас вродлива дівчина, краса всього села, материна втіха, батькова осолода, веселість усіх добрих громадян. Кохання їй голубине крилля дало; знялась, полинула далеко-далеко. Нехай буде темрява в чужому краї — світить у неї в душі невгасиме світло. Нехай лютують морози — у неї в серці весняні квіти процвітатимуть.

IV

Живе наша О ленка в далекому городі — надією дише: хутко-хутко побачиться з своїм Ігнатом. А Ігната нема: не так воно легко робиться, як

доброму чоловікові думається, Не переводять Ігната в гвардію. Багато було б розказувати, чом, та й нащо?

Нема мого миленького,

Нема мого сонця,

Ні з ким мені розмовляти,

Сидячи в віконця.

Оце наша річ. Сумувала б, може, Оленка й тяжко, так надія ж її, мов співоча пташка, розважала. Минуло з півроку. Що ж із дівочим серцем сталося? Певне, засохло, зав'яло... Певне, змарніла на чужині Оленка? Так би воно, здається, й мусило бути, та не так воно в Божому світі діється. Розірви зразу молоде віття, що докупи сплелися — порвеш живі листочки, зав'януть: замре з великого болю серце дівоче, перестане битись — часом і навіки. А нехай буйний вітер гойдає довго їх на сонці, дивись — і розплелися, розійшлися, красуються і хиляться туди й сюди в пишному зрості.

Нема мого миленького

Нема його тута;

Посходила по слідочках

Шавлія та рута.

Почала рута проростати й поміж сумуванням нашої Оленки. Як же се сталося? — Ось як.

Не нянькою була Оленка в панії Ганни, а рідною сестрою. Зараз почала її пані Ганна письма учити, і сама здивувалась, що то за понятлива людина та Оленка! Не минуло й місяця, а вже вона своєю рукою до Ігната лист написала. Що ж то був за лист, коли б ви прочитали! Пісня піснею. Бідолашний! Лучче б тобі його ніколи не бачити... Другий лист написала Оленка до свого любого паробка через місяць, і вже в тому листі не було пісні. Все в йому було: і кохання дівоче, тепле, святе, і жалощі рідної сестри, тільки не було пісні. Гарним письмом засіяла Оленка другий лист; усяке б здивувалось, що так недавнечко ще вона письменною стала, а отже, первий лист був квітка весняна, пахуча, красна, ненаглядна против його. Розкрилися широко в Оленки очі. Припала вона до книжок, наче до вікна високого, що з його далеко-далеко, широко-широко по світах видно. Ще ж би се нічого, а то до книжок прибавилась іще дружня розмова з земляками. Знала вона в себе в селі паробків багато. Були між ними і на вид хороші, і на слово дотепні, та не було кращого над Ігната. Бачила вона й людей статечних, і дідів сивоусих, чувала їх розмови поважні і пісні старосвітські. Здавалось їй, що й на світі таких гарних людей немає. Перелетіла, мов на крилах, у чужу землю, озирнулась навкруги себе, освоїлась... Се ж рідна громада на чужині! Зберуться в пана Івана гості — се ж рідні селяне, тільки мов якесь інше сонце їх осіяло! Вже про те й говорити нічого, що на їх одежа українська краща од сільської — така одежа, наче вернулись ті часи давні, що було стара бабуся маленькій їй розказує... Коли в кого жупан, то сама чиста саєта. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодиці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках, біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лілії. Нехай же б вони самою одежею очі Оленці чарували, а то ж розмова в них тиха да люба, речі дружні, щирі та розумні. Скільки чоловіків, стільки й дядьків або братів рідних. Скільки молодиць і дівчат, стільки тіток і сестер. Всяке, здається, тільки й дивиться, як би її словом ласкавим приголубить, як би її на добро наставити. Одкривля їй світ у книжках, а ще більше у розмовах. Що не почує, як та громада поміж себе розмовляє, вона й спитає в кого-небудь — і ширшає, ширшає її пам'ять. Іноді і вві сні прокинеться та все думає про те, що вдень бачила й чула. Ще ж треба, що мов з усії України сюди

пісні щонайкращі позлітались. У селі, було, заспіває інший хорошу старосвітську пісню, одну і другу, а більше вже й не пам'ятає, а що хлопці, так по-московській не знать-що іноді варнякають; а тут як заведуть, то цілісінький вечір співають. Одна гарна пісня, а друга ще гарніша; одна старосвітська, а друга ще давніша. І то їй диво було, тій Оленці, що діди сивоусі в селі, було, згадують про старовину дідову або прадідову, а тут, і без сивого уса, давні часи мов на долоні тобі покажуть. Та ще чого дозналась наша Оленка? їй здавалось у селі, що книжки з неба падають — так їй і мати казала, а тут побачила й самих людей тих, що книжки своїм розумом компонують. Іноді, було, як прочитає "Катерину" або "Тополю", то й не йме віри, щоб се компонував той ласкавий дядько, що в чорній кучі і волохатій ходить та все її серденьком зве. Менше всіх він здавався письменним, та більше од усіх мав у голові розуму. Все, було, тільки й говорить, що про зелені левади над водою, про селян простих, про ігрища дівочі — хіба інколи згадає, як козаки лукаву шляхту товкли, і очима, що тими зорями, блисне...

V

Хутко ж ти, Оленко, між чужими людьми оговталась та й сумувати по своєму Ігнатові почала менше. Дорікаєш сама собі, як ляжеш спати, чом рідше почала його згадувати. "Чи не зледащіла се вже я поміж панами?" — іноді думаєш... Які ж вони пани? Що вбогих сімряг і товстих сорочок не носять? Тепер ти вже й сама міркуєш, що не то пан, хто хорошу одежу на собі має, а то, хто дбає тільки про себе та про своїх родичів, а на вбогий люд хіба через Плече озирнеться. Сі ж — глянь, як тебе, дівчину просту, привітали! Ти, мов пташка з Божого раю, до їх у чужу сторону залетіла. Ти їм наче садових пахощів з України з собою занесла. Зраділи всі тобі, ти б сказав, рідну родину побачили. Ні, серденько, не зледащіла ти між ними і дурно себе турбуєш доріканнями. Засипай з упокоєм: присняться тобі не ледачі поваби — не такі, як тому сняться, хто тільки манить себе, зачаровує собі серце гарними словами. Велика Україна тобі, Оленко, уві сні присниться з усіма муками людськими од Наливайка та аж до того часу, як ти в селі з Ігнатовою матусею плакала. Розкриються перед тобою тайни святії, і заб'ється серце твоє Божою правдою, наче новим,

вищим коханням. Глянь, хто се по диких степах викорінює ледачу зіновать і колосисту пшеницю засіває? Се твої діти ненародженні. Зникло твоє село і старий батько з матір'ю, і любий Ігнат байдуже тобі: ти задивилась на ті криваві мозоляві руки, що в дикому степу працюють, загледілась мов на райські квітки. Пташкою понад тим степом в'єшся, і серце твоє якусь нову пісню співає. От твої сни, моя втіхо! Не зледащіла ти: не між панами ти, а між людьми опинилась.

Чого ж посходила рута по тих споминках любих, що ними тільки й жила ти? Тяжко мені вимовити, та вимовлю. Любила ти Ігната за те, що в його очі такі ласкаві, що в його ніжне слово, що на вроду і на вдачу, і на пісні, і на танці нема над його паробка в селі; за те любила, що вкупі з ним соловейка слухали, вечірніми зорями під вербою стояли, що він про твоє життя розпитував, сумував із тобою. Як же ті споминки тепер перед тобою затуманились, мов справді кучерявою рутою вкрились! Вдруге ти на світ народилась, на широкий, ясний світ. Не ті з йому смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку. Виростають у тебе щодня крила, більшають, ширшають, дужчають, і вже з твоєї високості рідне село здається тобі маленькою крапинкою. Безталанний Ігнат! Чим же він тобі тепер здається?.. Темним, убогим, задавленим братом, та й годі. Напише до тебе чужою писарською рукою лист, прочитаєш його та й загадаєшся сумуючи. Жаль тобі Ігната, мов рідна сестра по його долі серденьком тужиш, а якось тобі дивно з ним побачитись, мов з того світу має він прийти до тебе.

Ой Оленко! Не хочеш ти сама собі признаватись, що в твоїм серці діється. Півроку минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. Багато води втекло за сі півроку; пішли за водою і твої сільські думки, твої надії, твої молоді жадання. Не півроку — піввіку ти прожила між чужими людьми, і вони тобі здались рідніші од рідної матері, а всіх рідніший, всіх ближчий став тобі Павло Піддубень, молодий, гарний козак, брат панії Ганни. Дивом великим здався тобі Павло Піддубень, скоро ти його почала знати, та не заглядувалась ти на його вроду козацьку, пишну навдивовижу вроду: не вона тебе чарувала. Чарували тебе його братні речі, що він з тобою, як брат з сестрою, розмовляв і мислі твої засівав

наче яркими зорями. Прийде щовечора Павло Піддубень до пана Івана, і наче для його нема тут людей, опріч тебе: все він з тобою розмовляє та співає. Голос у його тихий та гарний. Часом, бувало, й заплачеш, слухаючи його пісню; а він тебе й розважить, книжки гарні тобі читає і до книжок докладає своє розумне слово. Чого ж ти почала задумуватись після тих вечорів любих? Ти його речі до одного слова згадуєш; і вві сні вони тобі сняться, і прокинешся ранком — перше всього вони тобі на пам'ять приходять. Се ж ти вже не своєю душею живеш, Оленко: у твоєму серці та ясна душа козацька звила собі кубелечко. Тобі страшно й подумати, щоб його день або два не бачити. Як же се може статься? День у день, вечір у вечір заходить він до своїх родичів; з тобою поговорить, дітей приголубить; хоч на годинку забіжить і твою душу наче сонцем освітить. Отже, сталося. Нема Павла і день, і два — занедужав Павло! Ти, замираючи, про його болість довідуєшся. Ти сама за два дні змарніла, мов од тяжкого недуга. Соромишся ти прохати панію Ганну, щоб узяла й тебе з собою, як поведе дітей одвідувати їх любого дядька. Три дні, тиждень ти криєшся... Вже в тебе всі питають, чого ти з личенька спала. Загоришся часом на таке питання, та й замовкнеш. "Так, нічого, я, слава Богу, дужа й здорова",— більш од тебе нічого не дознались. Пильно на тебе дивиться пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе ні в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добре прямувала. Чи Ігната всім серцем любитимеш, чи кого іншого вибереш, про неї байдуже, аби ти була щаслива. Така в їх у обох думка, ні в віщо вони своєю волею по-атаманській не ввіходять.

— Оленко! — каже раз ранком пані Ганна.— Пише до мене Павло Петрович, що він подужчав, просить прийти до нього з дітьми і тебе взяти з собою.

— І мене? — промовила тільки Оленка.

— Пише, що скучив, довго тебе не бачивши.

Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила?.. Уже ж чи гаразд, чи ні, а Оленка в тебе на шиї. Що за тиждень смутку в серці набралось, все те сльозами тепер розмилося.

Мов сестра сестрі, пані Ганна обтерла сльози з карих очей дівочих, пригорнула до серця, поцілувала, чогось зітхнула і нічого не сказала. Пішли до Павла Піддубня. Не йшла Оленка — на крилах летіла.

Вже давно її думки над тією кам'яницею носилися, де живе її кохання: як там у його? Що там у його? У його хаті мусить бути мов у раю.

І справді — гарно в Павла Піддубня у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики повкривані, шиті рушники — гостинці з України — висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна вилискує. Се його діда-запорожця бандура. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Вкраїна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями — полом'я з іскрами, з димом темне дерево застиляє, під небо в'ється, а небо аж вороне од того світу, тільки далеко вбоку місяць червоний із-за левади вирізався, осіяв хмарки легенькі і по ставу золотими смугами грає. Там — козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду, "коня удержує, до себе притягує, думає-гадає". Там під хатою кобзар на кобзі грає, а круг його старе і мале слухають, деякі плачуть, а сонечко, заходючи, червонить білу хату і людську тінь по зеленому рясту чорними смугами кидає. Книжки лежать, папери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодою головою зазнає... Простора в його хата, чиста. Малювання, німуючи, розмовляють проміж себе, а тиша в хаті, не чути гласу, наче в ченця в келії, тільки годинник, стоячи на столі, чикає. Кинула Оленка оком на одно, на друге малювання, дивується; мов на Вкраїні опинилась, аж зирк! У дверях, мов жива картина, стоїть сам Павло, мовчки на неї дивлячись. Як побачила ж вона його худого, блідого, з веселим поглядом блискучим, і сама не знала, що з нею сталося: кинулась до його, як дитина, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її від щирого серця.

— Серденько Оленко! — питає, горнучи до себе.— Так ти мене любиш?

Вона мовчки його поцілувала.

— Моя вона! — сказав Павло, протягуючи руку до панії Ганни; а пані Ганна наче знала, що буде: вона дітей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до коханого їх дядька. Обвисли ж вони коло його тепер, ухопившись рученятами за руки, за пояс. Оленка, сама не своя, обох дітей цілує, із великих радощів плаче. Зачарував її Павло Піддубень якимись недовідомими чарами. Все на світі вона забула; в його слові, в його тихій розмові вся її душа. Умер Ігнат навіки в дівочому серці. Єсть про його споминки, є жаль, а кохання, мов пташка в вирей, одлетіло.

Таке дівоче серце, таке його кохання. Цвіте, сіяє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому світ світить, туди воно і повертається. Жаль було і панії Ганні бідолашного Ігната, та знала вона, що людської натури не переможеш. Нехай так буде, як мусить бути. Нехай дівоче серце само своєї долі шукає. От її розум; такий же розум і в її пана Йвана.

Не помилилась же Оленка, покохавши Павла Піддубня. Він наче ждав її з України: нікого ще не любив, любив тільки свої книжки та малювання, та голосну бандуру. З первих вечорів постеріг він, що то за сояшне, живе серце у вродливої дівчини. Радіючи душею, взявся він освітити науковим світлом ту голівку, що дивом йому здалася, що мов усі Фідії вкупі з Рафаелями її видумали, а тим часом серце його первим коханням зайнялося. Чужа вона — ся думка його зупиняла. Слова ніколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дівочим серцем пойнялося. І вона йому не признавалася, що з нею діється; все він думав, що душа її живе з Ігнатом. Поти з собою козак боровся, поки аж занедужав. Тоді сестра довідалась, яке лихо сталося, почала за Оленкою пильно дивитись, довідалась, збагнула жіночим серцем і вилічила брата розмовою і розвагою.

Інше тепер стрітила Оленка Павла Піддубня, як прийшов він у кохану його сім'ю. В раю вона тепер жила і раєм його осіяла.

— Оленко, серденько! — каже Павло.— Коли ти мене вірно любиш, то у всьому мене послухаєш.

— Як батька-матері! — каже Оленка.— Ні,— більш! Ти мені й батько, й мати, ти моє все!

Дівоче слово кохане! Хто тебе чув замолоду, до самої смерті тебе не забуде.

— Поїдьмо зо мною на край світу, Оленко!

— Поїдьмо, полетимо в парі! — каже Оленка.

— У мене, хвалити Бога, є достаток; облетимо з тобою весь світ, а потім вернемось на Вкраїну, з батьком-матір'ю побачишся, та й будемо жити в мене в дідовому хуторі.

Після сії розмови, мов тільки крильцями голуб'ята стрепенули. На завтра вже вони летіли далеко-далеко в вирій, де літо й зиму одні квітки осипаються, а другі зацвітають...

VI

А бідолашний Ігнат тим часом до столиці, мов до Божого раю, прямує. Прийшов, розпитався пана Йвана. Тяжко було пану Йвану його стрічати — мов сам йому гіркої наготовив. Чи знав же то він, як воно складеться, завозячи Оленку на чужу сторону? І рідний брат не оборонив би Ігната од його долі.

— Де моя Оленка?

— Умерла! — от що мусили безталанному москалеві сказати, бо й справді вона для його вмерла.

Поблід Ігнат, затрусився, поник до землі, як підкошена папороть, засумував тяжко; у лазареті з місяць пролежав, а потім і не ходив більш до пана Йвана, і не питав про Оленку. Москалем він одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий.

Не всі тії сади цвітуть,

Що весною розвиваються...